
БЪЛГАРСКАТА ПОЛИТИЧЕСКА КУЛТУРА ПРЕЗ МОДЕРНАТА ЕПОХА

*Иван ВИНАРОВ**

Over time, elite and mass political culture emerged in Bulgaria as a consequence of the fragmentation of the social strata. This does not lead to a cultural breakdown or to the separation of two separate political cultures within a national one. Namely, they are to be defined as subcultures, forming in their entirety and interacting what can be called Bulgarian political culture in the modern age.

Политическата култура на всяка държава¹ представлява институционално-културен комплекс (ИКК), т.е. системна цялост (единство) от разпространени идеи, възгледи, нагласи, вярвания, навици и практики на живота и обществото.² Те формират общата политико-културна среда на индивидуалното и колективното социално действие. Последната, разбрана като социална, структура е комплексен резултат от дейността на предишните поколения и въплъщава в себе си съществените страни на цялостната обществена организация. ИКК има едновременно структурни и функционални измерения и насочва вниманието на изследователя не толкова към социалните неравенства (и техните основания и произход), колкото към тясната връзка между институционално-нормативните и социалнокултурните измерения на политическото участие. Той позволява да бъде представено значението на политиката в дадено общество.³

* Авторът е асистент, доктор, катедра „Политология“, УНСС.

¹ Относно същността на явлениято политическа култура, нейната структура, връзката ѝ с политическата система и влиянието върху политическата социализация вж.: **Благоева**, Бл. Политическа култура и политическа социализация. – В: *Основи на политическата социология*. Учебник. Съст. и ред.: Нанева, Д. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2014, с. 130 – 157.

² Вж.: **Тодоров**, Ант. Елементи на политиката. Трактат върху политическото. София: НБУ, 2012, с. 308 – 311.

³ Необходимо е да се прави разграничение между ИКК и политическата система, която се разбира като организирана цялост от политически: 1) институции (норми и правила); 2) автономни актьори (индивидуални и групови); 3) вярвания и идеологии; и 4) отношения (между управляващи и управлявани). ИКК е тази страна на политическата система, която

От значение за текущия анализ е ИКК, разгледан като резултат от съвкупността процеси, наричани с обобщената категория *модернизация*.⁴ Това е широкообхватно понятие, а най-подходяща дефиниция в случая е тази на Хабермас, според която модернизацията е *рационализация и отвореност към бъдещето*. Тя води до скъсване със средновековната догматика и оспорва институционалния ред на феодалната система, противопоставяйки публичното на частното. В модерното време се наблюдава отделяне на две автономни сфери – публична и частна, като втората е тази на т.нар. „гражданско общество“ (в постоянен противовес на държавния монопол върху частната автономия).

Модерната държава се налага като нова форма на политическа организация, която води със себе си едно друго явление – масовизацията. Модерното общество е масово общество, което предполага масово участие в политиката. Но модернизацията не поражда автоматично активен гражданин, а може да произведе просто масова консумация. В някои общества политическото участие действително е резултат от нарастващия интерес към политиката и предизвиква нарастваща мобилизация. Това е очакваната тенденция на демократизиращата модернизация, която се проявява отчетливо и в България след Освобождението.⁵

За периода на модерния политически живот (простиращ се условно във времето от Освобождението до Деветосептемврийския преврат)⁶ най-често се твърди, че обхваща десетилетията, в които се изграждат и утвърждават политическите традиции на третата българска държава. Съдържайки в себе си и социално възпроизвеждайки спецификите на националния характер и народопсихология, тези традиции представляват историческата основа на родната политическа култура. Те са обобщени от Блага Благоева до следното:⁷

◆ *местен демократизъм*;

изразява нормативно-културното измерение на всяка една от посочените съвкупности от елементи.

По отношение на политическия режим (или тази мрежа от институции, чрез която държавата упражнява властта си) ИКК се отнася предимно до утвърдените нрави, трайни нагласи и навици, до свързаните с властването практики, както и до упражняването на властта. Той съдържа политическия режим като резултат от историко-културен процес, пораждащ определено състояние на взаимодействието – едновременно среда и рамка на действието в политиката, негов стимул и основен фактор (Пак там, с. 311 – 313).

⁴ Пак там, с. 313 – 315.

⁵ Пак там, с. 315 – 316.

⁶ Въпреки че от заглавието и контекста се остава в впечатление, че България е модерна държава през този период, всъщност става дума за непрекъсната модернизация на изостаналото българско общество. Авторът използва изразите „модерна българска държава“ и „модерна България“ единствено с цел хронологично обособяване на посочения исторически интервал.

⁷ Вж.: **Благоева**, Бл. Българската политическа култура: традиции и съвременност. София: Захарий Стоянов, 2002, с. 66 – 68; **Благоева**, Бл. Записки по политическа култура. Лекции пред студентите от специалност „Политология“ на УНСС. София: УНСС, 2006, с. 107 – 108.

◆ преобладаващ нихилизъм по отношение на държавата и отчужденост от институциите и закона;

◆ налагане на парламентарни и изборни традиции, системно подлагани на деформации;

◆ трайни егалитарни традиции и образци на поведение, свързани със семейството, патримониализма и популизма;

◆ духовна толерантност по отношение на идеи, мнения и ценности, но и липса на културна дискусия, подозрителност при политическото обсъждане, трансформиране на отношението между идеи в персонално, между личности;

◆ национална и религиозна търпимост и отвореност към света, примесени с резервираност, нихилизъм и чуждопоклонничество;

◆ патерналистичен рефлекс на българина, съчетан с комплекс (на малките и исторически изостанали народи) за малоценност – това води до сакрално отношение към авторитета (личност, партия, тайна организация или друга държава) и предполага неговата персонификация.

Най-често правената съпоставка на политическата култура в България през Следосвобожденската епоха се основава на изследването на Г. Алмънд и С. Верба „Гражданската култура“.⁸ Позовавайки се на метода на класиците в културния подход, модерната политическа култура на Отечеството бива определяна като **патриархално-поданическа**, като в същото време се забелязват елементи на партиципативност.⁹ Тя се намира в постоянен преход към участническа култура.

Пламен Георгиев нарича държавнополитическата традиция на нашия народ след Освобождението **собственобългарска поданическа култура**, която възниква още през Възраждането (и започва да се проявява видимо след Априлското въстание – дотогава тя е по-скоро **патриархална**). Върху нейните руини така и не израства същинска **участваща поданическа култура**. А патернализмът се откроява като мощен (ако не и единствен) значим политически импулс за институцията на новото българско поданичество. Той определя характера и съдържанието ѝ в развитието на политическата ни култура до Освобождението, а и дълго след това.¹⁰

Кои са оригиналните черти на модерното българско политическо общество?¹¹

На **първо място**, това е **наличието на егалитаризъм** в политическата култура, основаващ се на господстващата патриархална култура през

⁸ Вж.: Алмънд, Г., С. Верба. Гражданската култура: политически нагласи и демокрация в пет нации. София: ГАЛ-ИКО, 1998, 455 с.

⁹ Пастармаджиева, Д. Политически субкултури в България в процеса на преход към демокрация. Партийни и поколенски субкултури: сравнителен анализ. София: Парадигма, 2013, с. 69.

¹⁰ Вж.: Георгиев, Пл. Българската политическа култура. София: ИК К&М, 2000, с. 190 – 203.

¹¹ Вж.: Тодоров, Ант. Цит. съч., с. 320 – 334.

Възраждането (вследствие на липсата на поземлена аристокрация у нас). От икономическа гледна точка той е предпоставка за утвърждаването на трайно вкоренени комунални стопански традиции в българското село и трудно приемане на капиталистическите предписания в града. От друга страна егалитаризмът има и недемократично проявление – той предполага по-лесно възприемане на бъдещо авторитарно управление, особено ако начело на държавата стои силна и изявена личност (например Ст. Стамболов, Ал. Стамболийски, цар Борис III и др.).

Второ, в модерна България така и **не се развива силно гражданско общество**. Историческата традиция по нашите земи е новодошлите на власт (особено ако са лидери с изразени авторитарни нагласи) да нанасят непоправим удар на най-активната част от публичната сфера. Например по време на освободителното движение политически репресии са осъществявани върху занаятчийските еснафи, между двете световни войни това е правено по отношение на профсъюзите и кооперациите и т.н.

Трето, вследствие на това се оказва изключително трудно формирането и трайното установяване в политическия живот на **добре организирани политически партии**. Повечето от тях са клиентелистки и оцеляват единствено благодарение на отношението лидер – поддръжници. Това важи с особена сила за традиционните (буржоазни) партии, водещи началото си още от Учредителното събрание. Възникването на уповаващи се на твърда идеология групировки (като земеделци, комунисти, радикали, фашисти) променя донякъде тази тенденция. Но погромът срещу партийното начало – превратът от 19 май 1934 г., поставя край на амбициите на последните за политическо участие в демократични условия.

Четвърто, **постоянната употреба на политическо насилие** в модерна България остава трайна деструктивна следа в политическата култура на страната. Държавните преврати, политическото преследване и убийствата, непрестанните опити да се ограничи (нерядко направо унищожи) опозицията, както и дирижираните съдебни дела и несправедливите присъди, се превръщат от тенденция в традиция в българския политически живот. Те се въплъщават в историческата основа на политическата култура и се забелязват в много от посочените по-горе нагласи на народопсихологията и политическия процес у нас (например системно деформиране на парламентарните и изборните традиции, честа липса на дискусия, подозрителност в политическите отношения, личностни вражди между лидери и т.н.).

Пето, характерна черта на българския политически живот след Освобождението е периодичното посегателство върху демократичното устройство посредством т.нар. „**лични режими**“. Въпреки наложеното разбиране като такива да бъдат оприличавани само монархическите по-правилно е това название да се употребява и по отношение на всесилните правителствени лидери (Стамболов, Стамболийски, донякъде Ал. Цанков

и др.). Нерядко те се ползват с широка обществена подкрепа и затвърждават патерналистичния рефлекс на българина, търсещ упование в силната личност и твърдата ръка. Крайно проявление на всичко това е персонификацията на върховния лидер и (изкуствено) налагане на разбирането за неговата единственост. Това важи в пълна сила за партийните лидери като цяло. Партиите започват да се отъждествяват със своите водачи („каравелисти“, „цанковисти“, „радослависти“, „тончевисти“, „драгивисти“ и пр.). Персонификацията на партиите е предпоставката, без която не е възможна персонификацията на властта. Особено предпочитани в това отношение са силните (излъчващи мъжество) личности.¹²

Шесто, у нас се затвърждава **трайна и устойчива изборна традиция**. Практически българинът гласува почти всяка година и това е признак за неговата идейна възприемчивост на модерните западни образци. Но активността на гражданите, която по това време се приравнява основно до участие в изборите, страда от един дефект на политическата система. Той е следствие от приетите текстове в Търновската конституция, според които правителството не зависи от парламентарното мнозинство. Така всеки новоназначен премиер организира избори единствено с цел проправителствената партия да ги спечели убедително (и по този начин да легитимира новото управление в очите на българския народ, като му придаде стабилност). До голяма степен се обезличава изборното начало и се принизява значението на най-утвърдения във времето демократичен акт – правото на народа да определя кой ще управлява (посредством гласоподаване в общодържавни свободни избори).

Седмо, особено място в народната психика заема **въпросът за националното обединение**. Той е поставян непрестанно на дневен ред до края на Първата световна война, а опитите за изместването му след това водят до едни от най-жестоките престъпления на политическа основа у нас. Разпокъсването на България след Берлинския конгрес оставя извън пределите на Отечеството много наши сънародници. Доста от тях мигрират в посока София и други райони на страната и по този начин прекрояват традиционната културна и етнографска карта. Различни житейски традиции се пренасят от вън навътре, разнообразни разбирания за политиката се смесват и нагаждат. Вече може да се говори дори за оформяне на субкултури на териториална и възрастова¹³ основа в рамките на единното българско политическо общество.

¹² През разглеждания период се налага и тенденцията на политическото хамелеонство. Партиите като правило не се обединяват около някаква последователно изградена идейна платформа и привържениците им периодически сменят пристрастията си от един политически лагер към други партийни групировки (Вж.: **Пастармаджиева**, Д. Цит. съч., с. 68 – 69).

¹³ За поколенчески разлики в ориентацията относно бъдещата политическа система на България се говори още през Възраждането. Тогава съществуват две течения в рамките на революционния процес: *старите* (т.нар. „Цариградски кръг“), които са по-умерените интелектуалци търговци (много от които са получили добро образование в чужбина и предпочитат

Осмо, фактор с изключително значение в следосвобожденска България е **Руската империя**. Тя постоянно се меси във вътрешните дела на страната, но взаимозависимостта е двойна: от една страна, руските имперски амбиции са очевидни за всички и стремежите на царския двор (впоследствие и на лидерите на КПСС) към хегемонна роля на Балканите задължително минава през доминация в българската столица; от друга страна, постоянното руско присъствие в политическия процес у нас е желано от широк кръг политически дейци (а и от проруски ориентираното селячество). Разделението на върхушката на русофили и русофоби е най-известното в българската политическа реалност, а подобните на него (франкофили – франкофоби, германофили – германофоби, англофили – англофоби, туркофили – туркофоби и др.) са с далеч по-нисък заряд и не стават повод за разделение, с изключение по времето на Първата и Втората световна война.

И *девето*, от създаването на третата българска държава важна роля винаги е играл феноменът **абсорбиране на външните влияния**. Пряко следствие от това не е само представената „фило-фобия“, а структурирането на политическата система като цяло. През времето се заимстват всякакви модели, като предпочитанието е към западните. Те биват адаптирани, но често пъти и модифицирани с цел по-доброто им приспособяване към българските разбирания и традиции. Още първостроителите в Учредителното събрание се стремят да конструират така Търновската конституция, че тя да съдържа най-модерните за времето си постулати, като едновременно с това да приляга на българския възрожденски дух. Стремежът към съвпадение на системата на държавно управление и политическата култура е очевиден и правилно реализиран. Това е характерно и за следващите епохи в историческото развитие на страната (дори за периода на властване на Отечествения фронт и БКП).

* * *

На основата на всичко, изброено дотук, – на утвърдените обществени традиции и на основните характеристики на модерното българско

реформите пред революцията); и *младите*, революционерите (В. Левски, Хр. Ботев, Л. Каравелов), разчитащи на освободителното действие на самия народ (и се заемат да го просвещават и бунят) (**Тодоров**, Ант. Граждани, партии, избори. България 1879 – 2009. София: Изток – Запад, 2010, с. 182). Впоследствие техните последователи учредяват първите две политически партии в свободното Княжество – *Консервативната* и *Либералната*.

Във времето започват да се забелязват разлики и във възприятията и ориентацията (т.е. в политическата култура) на следващите поколения политици. Така, с преминаването от един подпериод в рамките на модерния период в друг, се наблюдават видими промени в политическия ни елит (качествена и количествена). Вече може да се говори и за разделяне на културата на елитна и масова, като първата е много по-добре обособена и развита от втората (ако въобще може да се говори за политическа култура на масите преди епохата на държавния социализъм).

общество, анализът преминава към представяне на политическата култура през изследвания период. Тя до момента се разглежда от позициите на класическия подход на Алмънд и Верба и е определяна като патриархално-поданическа (Бл. Благоева) и собственобългарска поданическа (Пл. Георгиев). Но преди да бъде разгледана в своята цялост политическата култура трябва да премине през изследване на разделението по оста елитна – масова култура. Необходимо е изясняването на въпроса дали става дума за съставни части на една обща национална култура или за обратното – две напълно различаващи се обособени субкултури, чието единство е възможно само благодарение на общността на политическата система.

Настоящата статия няма за цел точното дефиниране и разграничаване както на елит и маси, така и на елитна и масова култура,¹⁴ а още по-малко да навлиза в полето на спора дали те всъщност са две субкултури в състава на единната национална политическа култура.¹⁵ Това вече е реализирано в научната литература, а тук все пак ще бъдат засегнати някои основни моменти. Темата е разгледана детайлно от доказателствения специалист по въпросите на политическата култура Тодор Танев.¹⁶ Позициите на участниците и ролите им в дейностното взаимодействие не са еднакви от гледна точка на упражняваната власт. На това основание политическата общност се разделя на елит и маси. При формиране на значение на ситуацията на основата на ценности и нагласи някои от участниците имат на разположение повече ресурси от други. От тази гледна точка има достатъчно основание да се говори за *елитна политическа култура*. Но тя има доста общо с културата на по-широката социална група, не може да се абстрахира и не е толкова специфична спрямо нея. Под „елитна политическа култура“ следва да се разбира *съвкупността от виждания, ценности, знания, нагласи или вярвания на водещите участници в политическите ситуации*. Това са тези, които притежават т.нар. „дефиниционна власт“ в ситуация, в която успяват да наложат своите версии за нейния смисъл.

¹⁴ Вж.: **Манолов**, Г. Политическият елит. Теория, история, лидерство. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2012, 316 с.; **Янков**, Г. Политологичната мисъл от древността до наши дни. Трето преработено и допълнено издание. София: Стопанство, 2006, с. 232 – 244; **Манолов**, Г. Въведение в политическата наука. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2013, с. 426 – 438; **Основни** термини, използвани в учебния процес. Том III. Политически науки. Отговорен редактор: Янков, Г. София: УНСС, 2011, с. 305 – 306; **Митев**, Тр. Увод в политическата наука. Второ преработено и допълнено издание. София, 2004, с. 250 – 299; **Политология**. Четвърто преработено и допълнено издание под редакцията на: Янков, Г. София: Стопанство, 2001, с. 50 – 60; 193 – 209; **Живков**, Н., Кр. Ангелова. Политология. Свищов: Д. А. Ценов, 2007, с. 224 – 236; 243 – 252 и др.

¹⁵ Вж.: **Пастармаджиева**, Д. За някои проблеми на субкултурите в българската политическа култура след 1989 година. – В: *Докторантски етюди*. Том 6. София: Авангард Прима, 2013, с. 8 – 46.

¹⁶ Вж.: **Танев**, Т. Политическата култура. София: Св. Климент Охридски, 2012, с. 222 – 234.

Споделяйки представената дефиниция относно реалното разделение на националната политическа култура на елитна и масова, е необходимо разглеждането на следните въпроси:

1. *Съществува ли разделение в модерна България на елит и маси?*
2. *Има ли разграничение между елитна и масова култура?*
3. *Ако е налице такова, толкова ли е дълбоко, че да предпоставя съжителство на две коренно различни политически култури? Или ако не е, дали българската национална култура е единна (като говорим за две нейни съставни части и елитната е квинтесенция от ориентацията на най-видните представители на обществото)?*
4. *А може ли да се говори за повече от една елитна политическа култура в България?*

СЪЩЕСТВУВА ЛИ РАЗДЕЛЕНИЕ В МОДЕРНА БЪЛГАРИЯ НА ЕЛИТ И МАСИ

Елитите биват различни видове, като най-често се подразделят на икономически, политически и интелектуален (или духовен).¹⁷ От своя страна представляващият интерес за текущия анализ политически елит се дели на управляващ и неуправляващ в рамките на висшия слой в обществото.¹⁸ Подобна конструкция на социалните висини е характерна за всяка демократично устроена политическа система. Имайки предвид, че с приемането на Търновската конституция у нас стартира процес на изграждане именно на такава, не будят учудване последвалото разслоение и обособяването на отделни класи и обществени сегменти в България.

Въпреки силните егалитарни нагласи и липсата на поземлена аристокрация процесът на формиране на българския политически елит започва още по време на Възраждането. Оформят се два елитарни центъра, споделящи различни ориентации към все още несъществуващата българска политическа система. Цариградският кръг представлява вижданията на „старите“ и след Освобождението застава на консервативни позиции. Революционерите са по-крайни и в УС техните последователи се групират в Либералната партия. През следващите десетилетия българската политическа история представя много динамична картина, в която проличава създаването на височайша прослойка, която, циркулирайки на политическия връх, не само упражнява властта (т.е. това е новата управляваща класа (по Моска), но и се увеличава количествено и се подобрява качествено. В този смисъл обособяването на елит от масата е реален процес на социалния живот в модерна България.

¹⁷ Класическото триединно разделение на националния елит води своето начало от Вилфредо Парето и с времето се утвърждава като база за анализ на елитарната теория (Вж.: **Янков**, Г. Политологичната мисъл... Цит. съч., с. 234).

¹⁸ Пак там, с. 235.

ИМА ЛИ РАЗГРАНИЧЕНИЕ МЕЖДУ ЕЛИТНА И МАСОВА КУЛТУРА

Между политическия елит и масите (особено селячеството, което дори към края на 30-те години на XX век представлява цели 77 % от общото население)¹⁹ с времето се оформят непреодолими характерологични различия. Това няма как да не доведе до обособяване на елитна и масова култура в рамките на националната политическа култура. Всяка от тях въплъщава в себе си уникални ориентации към политическата система.

В този ред на мисли е необходимо да се направи кратка характеристика на елитната и масовата култура, за да се установи нивото на националната култура през Модерната епоха. Но естествените ограничения, породени от формата на изследването, позволяват да се открие единствено съпоставка на базата на разграничението на американските изследователи, при което са възможни два варианта: *първи*, модернизиращ елит и традиционни маси; и *втори*, демократизиран елит и двулични маси.²⁰ Българската политическа култура през Модерната епоха попада в рамките на първия от двата модела, защото:²¹

- ◆ в периода след своето създаване всяка възраждаща се нация се бори за утвърждаването на своята националност, а реалната тежест се поема от най-изявените люде. Постепенно това води до обособяване на елит и видимото му отделяне от масите;

- ◆ този културен проблем се изразява във възникването на различия между фундаменталните ценности, нагласи и стилове между двете групи;

- ◆ в такива нации политическите елити са социализирани, обучавани и рекрутирани в рамките на западната (отчасти и на руската) култура и в този смисъл желаят да водят народите си по пътя на модернизацията. Това означава (частичен) отказ от местните традиции като основен принцип. А именно те са най-близки до народа, който трудно и болезнено отстъпва от тях;

- ◆ елитите се стремят да създадат модерна електорална система; да стимулират развитието на многопартийна (плуралистична) система и политическото участие на гражданите; да изградят индустриализация от западен тип; да утвърдят нова урбанистична култура, която да послужи за ударна сила на икономическите и политическите промени; да наложат масово и леснодостъпно образование и т.н.;

- ◆ на елитите в тези нации (сред които е и България след 1878 г.) противостои уплашената от промените маса, която по форма и философия е различна – главно селска;

¹⁹ Тодоров, Ант. Елементи на политиката... Цит. съч., с. 321.

²⁰ Вж.: Благоева, Бл. Записки по политическа култура... Цит. съч., с. 56 – 57.

²¹ Вж.: Танев, Т. Цит. съч., с. 226 – 228.

◆ масите имат слаба представа що е това нация и как се управлява една държава;

◆ те бързо губят и малкото надежда, че ще получат веднага (макар и неголеми) материални облаги като награда за подкрепата на националния елит. Това допълва и бездруго високата цена на модернизацията.

При втория модел разминаването между елит и маси става фундаментално. Разликите стават толкова големи, че според Роузънбаум културите на двете групи следва да се разглеждат като различни субкултури по отношение на демократичните им ориентации. Елитът изразява по-голям консенсус спрямо абстрактните ценности и проявява склонност да ги приведе в подходящи практики.²² Модерна България не се откроява с такава зрелост на демократичната система и обособяване на различни ориентации в елита и масите. Това по-скоро е характерно за периода, последващ падането на Берлинската стена (след 1989 г). Но във всеки случай е факт, че има разграничение между елитна и масова култура – както тогава, така и в наши дни.

НАЦИОНАЛНАТА ПОЛИТИЧЕСКА КУЛТУРА СЪЖИТЕЛСТВО НА ДВЕ ПРОТИВОПОЛОЖНИ КУЛТУРИ ЛИ Е, ИЛИ Е ЕДНА ЕДИННА

Тук се разглеждат елитната и масовата култура на базата на теоретичната рамка на Алмънд и Верба. Елитната политическа култура на модерна България е по същество **патриархално-участническа**: първото, защото следосвобожденският елит е с изразени партиципативни нагласи и неговите представители приемат сакрализирането на водача за нещо нормално (всички нарицателни за последователи на партийните лидери, като например изброените по-горе „стамболовисти“, „радослависти“ и др., са наложени от представители на елита, стоящи около и под патрона); второто, защото техните ориентации към политическата система, In-put и Out-put обектите са предимно активистки, а към Аз-а са много високи (дори за развитите европейски държави). Абстрактно това се вижда в Таблица 1.

Таблица 1. Елитната политическа култура след Освобождението

Полит. система	Системата в цялост	Входни обекти	Изходни обекти	Аз-ът
Полит. култура				
Патриархална култура	0	0	0	0
Поданическа култура	1	0	1	0
Българска елитарна култура	0,5	0,5	0,5	1
Активистка култура	1	1	1	1

²² Благоева, Бл. Пак там.

Представители на българския политически елит имат силни ориентации (по скалата от 1 до 0) към собственото участие в системата. Те имат частично високи изисквания към нея като цяло и към In-put и Out-put обектите, което ги разграничава от „идеалния“ тип активистка култура (ако изобщо може да се говори за такъв). Обобщено политическата култура на елита след Освобождението съвпада с представата за гражданската култура, като преобладаващите елементи са участническите (най-вече) и патриархалните.

Масовата култура след Освобождението е **патриархално-поданическа**. Българският гражданин не изразява големи очаквания от политическата система и споделя частичен интерес към изходните обекти. Той обаче не е склонен към никаква инициатива по отношение на входните обекти и съвсем не вижда своята активна роля в политическия процес. Характеристиките на модерната масова политическа култура могат да бъдат сведени до следното (Таблица 2):

Таблица 2. Масовата политическа култура в модерна България

Полит. система	Системата в цялост	Входни обекти	Изходни обекти	Аз-ът
Полит. култура				
<i>Патриархална култура</i>	0	0	0	0
<i>Българската масова култура</i>	0,5	0	0,5	0
<i>Поданическа култура</i>	1	0	1	0
<i>Активистка култура</i>	1	1	1	1

Очевидно е несъвпадението между ориентацията на елита и масата, което предполага различаването на различни субкултури, а не на два съставни елемента в рамките на една хомогенна национална политическа култура. Въпреки различията не би следвало да се говори за съжителство на две коренно противоположни култури. И ако националната политическа култура е съвкупност от субкултури, то очевидно се обособява една единна култура. Представената тенденция е валидна само за периода до края на Първата световна война.

МОЖЕ ЛИ ДА СЕ ГОВОРИ ЗА ПОВЕЧЕ ОТ ЕДНА ЕЛИТНА КУЛТУРА В БЪЛГАРИЯ

Количественото нарастване и консолидирането на елита у нас не е достатъчно основание за обособяване на повече от един елит (на етнически, религиозен или какъвто и да е друг принцип). Могат обаче да бъдат отличени два етапа в развитието на съотношението *елитна – масова култура*. Вододелна граница са войните за национално обединение (двете балкански и Първата световна). През първия подпериод се развива тенденцията, възникваща още през Възраждането, – от целокупния бъл-

гарски народ постепенно да изникват, т.е. да се създават, новият политически елит и обществените първенци. Социалното разслоение до Освобождението е слабо обособено на фона на останалите балкански държави и за един консолидиран политически елит трудно може да се говори. Той започва процеса на своето формиране и сегментиране по време на Учредителното събрание. До войните този елит се разширява количествено и подобрява качествено (той все повече се „европеизира“) до степен на силна отдалеченост от българския народ (от масите).

След погрома на българската национална кауза и подписването на Ньойския договор стартира обратен процес. Качествената промяна с обратен знак на българския политически елит след войните е дискуссионен въпрос, който би следвало да се разглежда от лидерологията. Количествено обаче нещата са по-ясни от гледна точка на последвалите събития, особено след 9 юни 1923 г. Забелязва се поетапното доближаване на масовата до елитната култура. Но това така и не се реализира докрай, защото периодът до началото на Втората световна война (и последвалия Деветосептемврийски преврат през 1944 г.) се оказва недостатъчен времево.

* * *

Политическата култура е резултат на цялостна индивидуална и групова дейност по усвояване, оценка, изменение и регулиране на принципите на политическите отношения в обществото. Тя е исторически формирала се съвкупност от явни и скрити представи за различни аспекти на политическия живот, които отразяват политическите знания, ценности, идеали, норми, традиции, образци на поведение, мотивирано от рационалното и емоционалното предметяване на политическите интереси.²³

Какви **изводи** могат да бъдат направени относно българската политическа култура през Модерната епоха?

Основите на модерното българско общество, оформящо се през годините след Освобождението, се изграждат под влияние на формиращата се (още от Възраждането) национална политическа култура. Тя се структурира като **патриархално-активистка** (по Алмънд и Верба), но с характерни само за нея елементи, което пък дава основание да бъде обозначавана като **собственобългарска политическа култура**. Като част от цялостния институционално-културен комплекс тя участва във формирането на общата политико-културна среда на индивидуалното и колективното социално действие.

С течение на времето се обособяват елитна и масова политическа култура като следствие на фрагментацията на обществените слоеве. Но това не води до културен разрыв или до обособяване на две отделни по-

²³ **Благоева**, Бл. Българската политическа култура... Цит. съч., с. 95.

литически култури в рамките на една национална. По-точно е те да бъдат определени като субкултури, образуващи в своята цялост и взаимодействие това, което може да бъде наречено **българска политическа култура през Модерната епоха**. Тя се отличава със свои собствени характеристики, някои от които се пренасят (частично видоизменени) в следващите исторически периоди:

◆ От преките индикатори за състоянието на политическата култура²⁴ може да се отбележи на първо място *отношението към политиката*. Още преди Освобождението българинът демонстрира сравнително висок интерес към политическия процес, който се запазва и след 1878 г. Тази тенденция се запазва през цялата Модерна епоха и се възстановява след падането на държавния социализъм.

Вторият важен индикатор е *степента на участие в избори*. Интересът към тях се повишава постоянно като резултат от усъвършенстването на изборното законодателство и подобряването на инфраструктурата в младото Княжество България.²⁵ През последните 25 години българите гласуват на всякакви видове избори – парламентарни, президентски, местни, европейски. За сравнително високата степен на участие и нивото на електорален интегритет у нас свидетелства оценката на екипа, осъществяващ Проекта за изборна интеграция (The Electoral Integrity Project) под егидата на ООН. В него Р България е поставена в групата на умерено интегрираните (хибридните) държави с коефициент 56 %.²⁶

От останалите преки индикатори съществена роля имат *интересът към средствата за масова информация и способността за оценка на актуалната политическа ситуация в страната*. Българинът винаги е бил интересуваш се гражданин, който се стреми да си изгради собствено мнение по въпросите на политиката въпреки подчертания нихилизъм и отчужденост от институциите и закона. В епохата на дигиталните медии българският гражданин предпочита да се осведомява най-вече чрез телевизията и да изразява своите позиции в социалните мрежи.²⁷

²⁴ Вж. пак там, с. 97 – 128.

²⁵ Вж.: **Винаров**, Ив. Дисертационен труд. София: УНСС, 2015, с. 92 – 147.

²⁶ Водещото име в проекта е проф. Пипа Норис от университетите Харвард и Сидни. Тя е едно от най-доказаните имена в науката по въпросите на изборите и изборните системи. По-конкретно за резултатите от изследването вж.: **Norris, P., F. Martinez i Coma, A. Nai, M. Gromping.** The Year in Elections, Mid-2016 Update. Sydney NSW (Australia): University of Sydney, 2016, 21 p.

²⁷ Ако през 2006 г. българските медии наистина са били подходящ източник на информация за политиката, то днес съществуват оправдани съмнения относно тяхната обективност. За 11 години България изпада от 35-о на 109-о място в класацията на „Репортери без граници“ и вече е сред държавите в „лоша медийна ситуация“ (Вж.: България изпадна в предпоследната група по свобода на медиите. – В: *Капитал*. 26.IV.2017 г. [онлайн]. [прегледан 24.V.2017 г.]. http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2017/04/26/2960090_bulgariia_izpadna_v_predposlednata_grupa_po_svboda_na/. Тъй като индикаторът е сред най-

◆ Косвените индикатори са: *отношението към религията, към други народи и държави и към някои нови за българина икономически и социални реалности*.²⁸ При първите два се забелязва приемственост през отделните епохи, с изключение на периода на Студената война, но тогава съществува тотален идеологически монопол и контрол от страна на социалистическата държава (и БКП). През Модерната епоха, както и в нашето съвремие, българинът се проявява като умерено религиозен и посвоему прагматичен, демонстриращ характерната религиозна търпимост и отвореност към света. Все още съществува изразена резервираност към външното, но се засилва все повече тенденцията на чуждопоклонничество, особено сред младите. А ефектите на новите социално-икономически реалности, особено след присъединяването на България към ЕС, изискват цяло едно ново изследване извън рамките на настоящата статия.

Това накратко представлява българската политическа култура през Модерната епоха. Въпросът е твърде сложен и дискуссионен и предполага задълбочен анализ, базиращ се на теорията на политическата култура, на българската история и на голям обем емпирична (социологическа и статистическа) информация. Неговото разискване тепърва предстои...

Литература

1. **Алмънд**, Г., С. Верба. Гражданската култура: политически нагласи и демокрация в пет нации. София: ГАЛ-ИКО, 1998, 455 с.
2. **Благоева**, Бл. Българската политическа култура: традиции и съвременност. София: Захарий Стоянов, 2002.
3. **Благоева**, Бл. Записки по политическа култура. Лекции пред студентите от специалност „Политология“ на УНСС. София: УНСС, 2006.
4. **Благоева**, Бл. Политическа култура и политическа социализация. – В: *Основи на политическата социология*. Учебник. Съст. и ред.: Д. Нанева. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2014.
5. **България** изпадна в предпоследната група по свобода на медиите. – В: *Капитал*. 26.IV.2017 г. [онлайн]. [прегледан 24.V.2017 г.]. http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2017/04/26/2960090_bulgariia_izpadna_v_predposlednat_a_grupa_po_svoboda_na/.
6. **Винаров**, Ив. Дисертационен труд. София: УНСС, 2015.
7. **Георгиев**, Пл. Българската политическа култура. София: ИК К&М, 2000.
8. **Живков**, Н., Кр. Ангелова. Политология. Свищов: Д. А. Ценов, 2007.
9. **Манолов**, Г. Политическият елит. Теория, история, лидерство. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2012, 316 с.
10. **Манолов**, Г. Въведение в политическата наука. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2013.
11. **Митев**, Тр. Увод в политическата наука. Второ преработено и допълнено издание. София, 2004.

важните, посочената тенденция няма как да не се отрази негативно на гражданското участие и на политическата култура на българина като цяло.

²⁸ **Благоева**, Бл. Цит. съч, с. 128 – 136.

12. **Основни** термини, използвани в учебния процес. Том III. Политически науки. Отговорен редактор: Г. Янков. София: УНСС, 2011.
13. **Пастармаджиева**, Д. Политически субкултури в България в процеса на преход към демокрация. Партийни и поколенски субкултури: сравнителен анализ. София: Парадигма, 2013.
14. **Пастармаджиева**, Д. За някои проблеми на субкултурите в българската политическа култура след 1989 година. – В: *Докторантски етюди*. Том 6. София: Авангард Прима, 2013, с. 8 – 46.
15. **Политология**. Четвърто преработено и допълнено издание под редакцията на: Г. Янков. София: Стопанство, 2001.
16. **Танев**, Т. Политическата култура. София: Св. Климент Охридски, 2012.
17. **Тодоров**, Ант. Граждани, партии, избори. България 1879 – 2009. София: Изток – Запад, 2010.
18. **Тодоров**, Ант. Елементи на политиката. Трактат върху политическото. София: НБУ, 2012.
19. **Янков**, Г. Политологичната мисъл от древността до наши дни. Трето преработено и допълнено издание. София: Стопанство, 2006.
20. **Norris**, P., F. Martinez i Coma, A. Nai, M. Gromping. The Year in Elections, Mid-2016 Update. Sydney NSW (Australia): University of Sydney, 2016, 21 p.